

Leibniz' monader

ESSAY: Monadebegrepet er grunnlaget for en av filosofihistoriens mest spektakulære metafysiske spekulasjoner. Ikke bare representerer hver monade alle andre monader i universet, men de er også «uten vinduer» og kausalt isolert fra hverandre. Hvordan kan et begrep være så mangfoldig?

I år er det 300 år siden Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716) døde. I dette essayet redegjør Hedda Hassel Mørch for hans berømte monadelære og innflytelsen den har hatt på filosofihistorien.

Monade betyr *enhet* eller noe som står alene. Gjennom filosofihistorien har begrepet monade blitt knyttet vekselvis til atomer eller udelelige fysiske enheter (av [Epikur](#)), til Gud (av mange [antikke filosofer](#), nyplatonikere samt gnostikerne) og til sjelen. Giordano Bruno beskrev [Gud](#), sjelen og atomer som tre former for monader (*De Monade, Numero et Figura*, 1591). Men mest kjent er [Gottfried Wilhelm Leibniz'](#) monadebegrep, som også omfatter alle tre betydningene. Leibniz' monader er sjelslignende, immaterielle atomer.¹

Leibniz' monadelære – eller monadologi – er et av filosofihistoriens mest ekstravagante metafysiske systemer. Jeg vil her gi en kort introduksjon til monadelæren, dens begrunnelse samt dens resepsjon og innflytelse frem til i dag.

Overblikk over monadelæren

I følge Leibniz' monadelære består hele virkeligheten grunnleggende sett av [monader](#). Monader er på den ene siden kjennetegnet av en sterk form for *enhet*: de er enkle, udelelige og isolerte fra andre monader. På den andre siden er de kjennetegnet av et indre *mangfold*: monader representerer, med ulik grad av klarhet og tydelighet, alle andre monader i universet. For Leibniz er denne kombinasjonen av mangfold og enhet essensielt knyttet til mentalitet. Vår egen [sjel](#) (eller sinn/bevissthet) har denne strukturen. Ingen fysiske ting, verken ting vi observerer i hverdagen eller fysikkens partikler, er sanne enheter eller har evne til representasjon. Derfor konkluderer Leibniz med at alle monader enten er eller ligner på sjeler. På denne måten leder monadelæren til idealisme, ideen om at virkeligheten grunnleggende sett er mental. Men Leibniz er ikke en såkalt skeptisk idealist. Han mener at den fysiske verden virkelig eksisterer, men at den kun eksisterer som et fenomen med en mental basis.

Mangfold i enhet

Hvorfor må virkeligheten bestå av monader, dvs. enhetlige, men likevel mangfoldige, mentale atomer? «Without true unities there would be no multitude», hevder Leibniz (*A New System, of Nature*, 1695). Det eneste som finnes er sanne enheter og kombinasjoner av dem (såkalte

aggregater). Hvis det ikke finnes sanne enheter finnes det derfor ingenting. Han utelukker at virkeligheten kan være et kontinuum. Et kontinuum er en helhet som består av uendelig (eller infinitesimalt) små deler, eller en helhet som kommer forut for sine deler, og dette anser han som paradoksalt. Sanne enheter må være enkle, dvs. ikke bestå av mindre deler, for i så fall måtte disse delene vært de egentlige enhetene. De kan heller ikke være delbare, for det å dele en enhet som ikke allerede består av mindre deler må forstås som å tilintetgjøre den og skape to nye enheter. Leibniz krever også at sanne enheter må ha en indre kraft eller være kilde til sin egen aktivitet – i likhet med Platons «fremmede Eleater» mener Leibniz at «what does not act does not exist» (*On the True Method in Philosophy and Theology*, 1686).

LES OGSÅ: [Hva er panpsykisme?](#)

Et av Leibniz' viktigste prinsipper er prinsippet om de uskjelneliges identitet (*the identity of indiscernibles*) – prinsippet om at det ikke kan finnes to ulike ting som har alle de samme iboende kvalitetene. Hvis det skal finnes mange monader, må disse monadene derfor være iboende forskjellige fra hverandre. Vanligvis tenker vi oss at forskjeller mellom to ting stammer fra forskjeller i hvordan de er sammensatt. Men monader er enkle og usammensatte. Derfor må monadene skille seg fra hverandre på en annen måte. Leibniz kommer frem til at hver enkelt monade er unik i det at den representerer og uttrykker alle andre monader, dvs. hele universet, fra sitt eget unike perspektiv. Med andre ord, er alle monader ubevisst allvitende, men deres bevissthet er begrenset. Selv om alle monader representerer og uttrykker det samme universet, gjør de det med ulik grad av klarhet og tydelighet. Større eller mindre deler av universet representeres enten klart og tydelig (og derfor mer eller mindre bevisst) eller på en uklar og forvirret (og derfor mer eller mindre ubevisst) måte av ulike monader og dette utgjør deres perspektiv. Ingen monader representerer samme deler av universet med samme grad av klarhet.

Mentalitet

Dette leder til synet om at monadene er immaterielle og mentale – eller i det minste *ligner på* det mentale mer enn noe annet vi kjenner til. Den fysiske materien er for det første uendelig delelig. På Leibniz' tid, som i dag, forutsatte fysikere atomære, dvs. udelelige, grunnpartikler (i dag snakker vi om kvarker; på Leibniz' tid var det snakk om korpuskler). Men selv om det vil finnes deler av materien vi faktisk ikke klarer å dele videre, ser vi ingen *grunn* til at de skal være udelelige. Det er et empirisk faktum som fremstår fullstendig kontingent (dvs. som om det kunne vært annerledes). Et annet av Leibniz' viktigste prinsipper er prinsippet om tilstrekkelig grunn (*principle of sufficient reason*), som tilsier at ethvert faktum i prinsippet kan begrunnes. Hvis det ikke i prinsippet kan begrunnes at noen fysiske partikler er udelelige, så kan de dermed ikke være udelelige. Leibniz går så langt som å påstå at «atoms of matter are contrary to reason» (*A New System of Nature*, 1695). Våre egne sjeler (eller sinn) derimot, er i følge Leibniz udelelige. Dette var det bred enighet om blant filosofer på Leibniz' tid. Sjelen ble ansett som udelelig både over tid (diakront), i den forstand at den ble ansett som udødelig, og innen et enkelt øyeblikk (synkront), i den forstand at alle våre

sanseinntrykk, tanker og følelser på samme tid fremstår som en forent helhet. Hvis monadene skal være udelelige, må de derfor ligne på sjelen.

Sjelen har også den spesielle egenskapen at dens enhet ikke utelukker mangfold. Som nevnt, kan sjelen forene ulike sanseinntrykk, tanker og følelser – dette kalte Leibniz *persepsjoner* – i en udelelig helhet. På denne måten kan sjeler være forskjellige fra hverandre uten at det betyr at de har ulike deler. Fysiske ting, derimot, kan vi bare forstå som forskjellige fra hverandre ved at de har ulike deler. Det fysiske vesen må forstås som utstrekning (eller ekstensjon), og forskjell i utstrekning tilsvarer en forskjell i deler (fordi den ene fysiske tingen må være utstrakt over en del av rommet hvor den andre tingen ikke er utstrakt). Hvis monadene skal være forskjellige fra hverandre, men uten å ha forskjellige deler, må de derfor igjen ligne på sjelen. Sjelens evne til persepsjon er også en evne til representasjon, som også gjør at sjelen ligner monadene.

LES OGSÅ: [Teorien som bilde](#)

Som nevnt mener Leibniz videre at monadene må ha en indre kraft. Den fysiske materien mener han fremstår som fullstendig passiv. Sjelen, derimot, er aktiv. Vi forstår oss selv som kilde til våre egne handlinger, men vi forstår ikke materien som kilde til sin egen bevegelse. Dette er nok en måte monadene ligner på sjelen. Med Leibniz' (oversatte) ord: «The clearest idea of active power comes to us from the mind. So active power occurs only in things which are analogous to minds, that is, in entelechies; for strictly matter exhibits only passive power" (*New Essays on Human Understanding*, 1704). Monadenes indre kraft stammer fra et samspill mellom deres passive persepsjoner og deres aktive *appetisjoner*, dvs. begjær eller vilje.

Idealisme og forutbestemt harmoni

Selv om monadene har indre kraft, og er forbundet med alle andre monader ved å representere dem, er monadene kausalt isolert fra hverandre. Monader er uten vinduer – som Leibniz uttrykker det. De kan ikke direkte påvirke hverandre ved å være årsak til hverandres forandringer. Monader går fra en persepsjonstilstand til en annen kun ved hjelp av sin egen indre kraft, akkurat som en drøm. Grunnen til at monadene likevel kan sies å representere det samme universet er at Gud (som for Leibniz er den monaden med maksimalt klare og tydelige persepsjoner) har sørget for å synkronisere dem – dette er Leibniz' doktrine om forutbestemt harmoni (*pre-established harmony*). Å ha sanne representasjoner eller persepsjoner tilsvarer å ha en *velordnet* drøm, en drøm som er synkronisert med de andre monadenes drømmer.

Den fysiske verden eksisterer dermed kun i monadenes persepsjoner eller velordnede drømmer. Men Leibniz påstår at den fysiske verden ikke dermed er en illusjon, men snarere et velfundert fenomen. Hvis en monade betrakter et fysisk punkt, vil det (på grunn av den forutbestemte harmonien) alltid også finnes en monade som betrakter resten av verden fra dette punktet. Hvert punkt vi betrakter tilsvarer dermed noe virkelig, nemlig en annen monade.

Den fysiske verden kan dermed sies å virkelig eksistere i den forstand at våre persepsjoner av den reflekterer en objektiv struktur, men denne strukturen består av immaterielle monader, ikke fysisk materie. Derfor er Leibniz' ingen skeptisk idealist. Skeptisk idealisme er synet om at den fysiske verden bare er en forestilling i menneskers, eller andre betraktes, bevissthet. Leibniz' form for idealisme ligner mer på panpsykisme (*pan*=alt; *psyke*=sinn eller bevissthet), synet om at den fysiske verden består av ting som alle har sin egen bevissthet eller mentale liv. Eventuelt kan det forstås som en form for panprotopsykisme, synet om at verden består av ting med en *forløper* til bevissthet – siden Leibniz hevder at kun menneskesinnet og høyere monader har klare nok persepsjoner til å tilskrives såkalt *appersepsjon*. Dette er et av Leibniz' begreper for bevissthet, men det er litt uklart akkurat hva han legger i det. Hans syn kan også forstås som en form for animisme. Av monadelæren følger det, i følge Leibniz, at: «there is nothing fallow, nothing sterile, nothing dead in the universe» (*Monadology*, 1714), og at: «all of nature is full of life» (*Principles of Nature and Grace*, 1714).

Resepsjon, kritikk og innflytelse

Dette er bare noen aspekter av monadelæren. I sin helhet utgjør den et svært rikt system som omfatter alt fra metafysikk og teologi til fysikk og logikk. Det har en høy grad av indre koherens. Men gjennom historien har mange filosofer hatt vanskelig for å se hvordan det kan ha noe med virkeligheten å gjøre.

Noe av det mest kontroversielle ved monadelæren er doktrinen om forutbestemt harmoni (som er nettopp det som hindrer monadelæren fra å ende i skeptisisme) og teologien den henger sammen med. Leibniz er beryktet for sin filosofiske optimisme: han hevder at Gud nødvendigvis har skapt den beste av alle mulige verdener. Dette har blitt latterliggjort blant annet i Voltaires *Candide* (1759). I motsetning til karakteren Pangloss, som var Voltaires representant for Leibniz, har de fleste få problemer med å forestille seg hvordan verden kunne vært bedre.

Det kan også være vanskelig å se hvordan den forutbestemte harmonien følger fra det optimistiske prinsippet, eller hvordan dette kan forsvares på andre måter. Ville det ikke vært bedre eller mer plausibelt at monadene faktisk kunne kausalt påvirke hverandre? Leibniz mener dette er uforenelig med monadenes enhet, men det virker likevel ikke åpenbart utenkelig. Man kan også lure på hvordan monadene kan påvirkes av Gud, som også er en monade, når de ikke kan påvirkes av noen andre monader.

En av Leibniz' viktigste kritikere er [Kant](#), som hevdet at vi ikke kan vite noe om tingene som de er i-seg-selv – verken fysiske ting, sjelen eller Gud. I følge Kant er Leibniz' system derfor fullstendig uberettiget.

Likevel har aspekter av monadelæren levd videre helt frem til dagens metafysikk. Det Leibnizianske synet at vi – kontra Kant – har en spesiell tilgang til vår egen bevissthets vesen (eller

hvordan den er i-seg-selv) og på dette grunnlaget kan si noe om resten av virkeligheten («things are everywhere and always just as they are in us now», (*Letter to Damaris Masham*, 1704) har influert alt fra tysk idealisme, anglo-amerikansk prosessfilosofi (grunnlagt av Whitehead) til fransk filosofi (særlig Deleuze). De siste årene har det også fått en renessanse innen analytisk filosofi. Filosofer som [David Chalmers](#), Galen Strawson og [Thomas Nagel](#) har hevdet at bevisstheten har iboende kvaliteter som gjør at vi kanskje heller bør forstå det mentale (eller protomentale) som grunnlag for det fysiske, snarere enn omvendt – dvs. foretrekke en delvis Leibniziansk, anti-skeptisk form for idealisme eller pan(proto)psykisme fremfor fysikalisme eller materialisme (Chalmers: «Panpsychism and Panprotopsychism», 2016; Strawson: *Realistic Monism: Why Physicalism Entails Panpsychism*, 2006, Nagel: *Mind and Cosmos*, 2012).

LES MER: [Fra fysikk til filosofi](#) • [Tid – en sosial konstruksjon?](#)

Noter

¹ Brunos *De Monade* har visstnok blitt funnet i Leibniz' bibliotek, men den ser ikke ut til å finnes i oversettelse så det er vanskelig å anslå dens konkrete innflytelse på Leibniz.